

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

JOURNAL OF
FACULTY OF THEOLOGY
ISTANBUL UNIVERSITY

Sayı/Number: 29

Yıl/Year: 2013

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ (İÜİFD)

**İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Adına Sahibi / Owner on Behalf of Faculty
of Theology of Istanbul University**
Prof. Dr. Murteza BEDİR (Dekan/Dean)

Editör / Editor
Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER

**Yazı İşleri Sorumlusu /
Legal Representative**
Prof. Dr. Hidayet AYDAR

Editör Yardımcıları / Co-Editors
Yrd. Doç. Dr. Mustafa İsmail BAĞDATLI
Yrd. Doç. Dr. Mustakim ARICI

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER
Prof. Dr. Hidayet AYDAR
Prof. Dr. Mustafa ERTÜRK
Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ
Doç. Dr. Ramazan YILDIRIM
Yrd. Doç. Dr. Mustafa İsmail BAĞDATLI
Yrd. Doç. Dr. Mustakim ARICI

Son Okuma / Redaction

Doç. Dr. Ali ÖZTÜRK
Arş. Gör. Mustafa ÖZGAÇ

Kapak ve İç Tasarım / Graphical Design

Yrd. Doç. Dr. Mustafa İsmail BAĞDATLI

Danışma Kurulu / Advisory Board

Abdurrahman ACAR (Prof.Dr.), Rahim ACAR (Prof.Dr.), Alparslan AÇIKGENÇ (Prof.Dr.), Muhsin AKBAŞ (Prof.Dr.),
Yasin AKTAY (Prof.Dr.), Mehmet AKKUŞ (Prof.Dr.), Halis ALBAYRAK (Prof.Dr.), Recep ALPYAĞIL (Doç.Dr.), Ramazan
ALTINTAŞ (Prof.Dr.), Abdüsselam ARI (Doç.Dr.), Ali ARSLAN (Prof.Dr.), Zeki ARSLANTÜRK (Prof.Dr.), Nevzat AŞIK
(Prof.Dr.), Muhammed ABAY (Yrd.Doç.Dr.), Mahmut AY (Yrd.Doç.Dr.), İrfan AYCAN (Prof.Dr.), Hidayet AYDAR (Prof.
Dr.), İbrahim Hakkı AYDIN (Prof.Dr.), Ömer AYDIN (Prof.Dr.), Yaşar AYDINLI (Prof.Dr.), Osman AYDINLI (Prof.Dr.),
Fahmettin BAŞAR (Prof.Dr.), Vahdettin BAŞÇI (Prof.Dr.), İrfan BAŞKURT (Doç.Dr.), Kemal BATAK (Doç.Dr.), Abdülaziz
BAYINDIR (Prof.Dr.), Mehmet BAYRAKDAR (Prof.Dr.), Bayraktar BAYRAKLI (Prof.Dr.), M.Faruk BAYRAKTAR (Prof.
Dr.), Mürteza BEDİR (Prof.Dr.), Ramazan BİÇER (Prof.Dr.), Nahide BOZKURT (Prof.Dr.), Ömer BOZKURT (Yrd.Doç.
Dr.), H.İbrahim BULUT (Doç.Dr.), Mehmet BÜYÜKDERE (Prof.Dr.), Yılmaz CAN (Prof.Dr.), Hasan CİRİT (Doç.Dr.),
İsmail ÇALIŞKAN (Prof.Dr.), İlyas ÇELEBİ (Prof.Dr.), Mehmet ÇELİK (Prof.Dr.), Yakup ÇİÇEK (Prof.Dr.), Mehmet
DALKILIÇ (Prof.Dr.), Muhsin DEMİRCİ (Prof.Dr.), Kürşat DEMİRCİ (Doç.Dr.), İsmail DEMİREZEN (Doç.Dr.),
Abdülkadir DONUK (Prof.Dr.), Recai DOĞAN (Prof.Dr.), İbrahim Kafi DÖNMEZ (Prof.Dr.), Ali DURUŞOY (Prof.Dr.),
Yaşar DÜZENLİ (Prof.Dr.), Feridun M.EMECEN (Prof.Dr.), İzzet ER (Prof.Dr.), Ali ERBAŞ (Prof.Dr.), Hüsamettin ERDEM
(Prof.Dr.), Mustafa ERDEM (Prof.Dr.), Ayşe Zişan FURAT (Doç.Dr.), Necmettin GÖKKIR (Doç.Dr.), Bilal GÖKKIR (Doç.
Dr.), Musa Kazım GÜLÇÜR (Yrd.Doç.Dr.), Zekeriya GÜLER (Prof.Dr.), Sitki GÜLLE (Prof.Dr.), Hacı Mehmet GÜNAY
(Prof.Dr.), Osman GÜNER (Prof.Dr.), Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU (Prof.Dr.), Abdurrahman HAÇKALI (Prof.Dr.),
Ömer Faruk HARMAN (Prof.Dr.), Hüseyin HANSU (Doç.Dr.), Dursun HAZER (Prof.Dr.), Hayati HÖKELEKLİ (Prof.
Dr.), Davut HUT (Dr.), M.Zeki İŞCAN (Doç.Dr.), Abdullah KAHRAMAN (Prof.Dr.), İsmail KARA (Prof.Dr.), Mustafa
KARA (Prof.Dr.), N.Ünal KARASLAN (Prof.Dr.), Faruk KARACA (Prof.Dr.), Ahmet KAVAS (Prof.Dr.), Mahmut KAYA
(Prof.Dr.), Fahri KAYADİBİ (Prof.Dr.), Ziya KAZICI (Prof.Dr.), Bilal KEMİKLİ (Prof.Dr.), İmaduddin Khalil (Prof.
Dr.), A.Saim KILAVUZ (Prof.Dr.), Recep KILIÇ (Prof.Dr.), Sadık KILIÇ (Prof.Dr.), Celal KIRCA (Prof.Dr.), Abdullah
KIZILCIK (Doç.Dr.), Ferhat KOCA (Prof.Dr.), Hasan KURT (Prof.Dr.), Saffet KÖSE (Prof.Dr.), Yaşar Abit KOÇAK (Prof.
Dr.), Mustafa KÖYLÜ (Prof.Dr.), Zekeriya KURŞUN (Prof.Dr.), İlhan KUTLUER (Prof.Dr.), Bekir KUZUDİŞLİ (Doç.
Dr.), Talip KÜÇÜKCAN (Prof.Dr.), Muhittin MACIT (Doç.Dr.), Yurdagül MEHMETOĞLU (Prof.Dr.), Ahmet YAŞAR
OCAK (Prof.Dr.), Hakan OLGUN (Doç.Dr.), Mesut OKUMUŞ (Prof.Dr.), Reşat ÖNGÖREN (Prof.Dr.), Hakkı ÖNKAL
(Prof.Dr.), Abdülkerim ÖZAYDIN (Prof.Dr.), Tahsin ÖZCAN (Prof.Dr.), Abdurrahman ÖZDEMİR (Prof.Dr.), Metin
ÖZDEMİR (Prof.Dr.), Mehmet ÖZDEMİR (Prof.Dr.), Mehmet ÖZKARCI (Prof.Dr.), Mevlüt ÖZLER (Prof.Dr.), Hanefi
PALABYIK (Prof.Dr.), Hüseyin PEKER (Prof.Dr.), Selahattin POLAT (Prof.Dr.), Mehmet Saffet SARIKAYA (Prof.Dr.),
Hüseyin SARIOĞLU (Prof.Dr.), A.Nedim SERINSU (Prof.Dr.), Burhanettin TATAR (Prof.Dr.), Mustafa TAHRALI (Prof.
Dr.), Mustafa TEKİN (Doç.Dr.), Nihat TEMEL (Prof.Dr.), Mustafa Zeki TERZİ (Prof.Dr.), Nuri TINAZ (Doç.Dr.), Kasım
TURHAN (Prof.Dr.), Süleyman TULUCU (Prof.Dr.), Talip TÜRCAN (Prof.Dr.), Osman TÜRER (Prof.Dr.), Mustafa USTA
(Prof.Dr.), Mazlum UYAR (Prof.Dr.), Yavuz ÜNAL (Prof.Dr.), İsmail Safa ÜSTÜN (Prof.Dr.), İsmail YAKIT (Prof.Dr.),
Ahmet YAMAN (Prof.Dr.), Cafer Sadık YARAN (Prof.Dr.), Metin YASA (Doç.Dr.), Davut YAYLALI (Prof.Dr.), Nesimi
YAZICI (Prof.Dr.), Hüseyin YAZICI (Prof.Dr.), Adem YERİNDE (Doç.Dr.), Yavuz YILDIRIM (Yrd.Doç.Dr.), Ali YILMAZ
(Prof.Dr.), İsmail YİĞİT (Prof.Dr.), A.İhsan YİTİK (Prof.Dr.), Metin YURDAGÜR (Prof.Dr.), Ahmet YÜCEL (Prof.Dr.),

Yönetim Yeri / Administration Place

İskenderpaşa Mahallesi, Horhor Caddesi, Kavalalı Sokak, No:1 A-Blok 34080 Fatih / İstanbul.
Tel: (212) 532 60 20, Faks: (212) 532 62 07, e-posta: ilhergi@istanbul.edu.tr

İÜİFD yılda iki sayı olarak yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir.

İÜİFD'de yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları İÜİFD'ye ait olup, izinsiz olarak kısmen veya tamamen basılamaz,
çoğaltılamaz veya elektronik ortama taşınmaz.

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/iuilal>

Din Felsefesi Ana Bilim Dalı VI. Koordinasyon Toplantısı “Din Felsefesi Açısından Teleolojik Delilin Anlam ve Önemi” (1-2 Kasım 2013 İstanbul)

Adem IRMAK*

Din Felsefesi Ana Bilim Dalı VI. Koordinasyon toplantısı, 1-2 Kasım 2013 tarihlerinde İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde, sahanın uzmanları ve din felsefesiyle yakından ilgililerin katılımıyla gerçekleşti. Toplantı, din felsefesi açısından önemli bir konu olan ve din-bilim tartışmalarında önemli bir hususu teşkil eden *Teleolojik Delilin Anlam ve Önemi* konulu yedi ayrı sunumun yapıldığı bir bilgi şöleni şeklinde gerçekleşti. Bu sunumların sonunda Türkiye’de din felsefesinin bazı güncel sorunlarına dair bir değerlendirme oturumu yapıldı. Bu sunumların yanı sıra sahanın önemli isimlerinden olan İlhan Kutluer, Necip Taylan, Turan Koç, Muhsin Akbaş, Mehmet Bayraktar gibi bazı isimler ise yaptıkları değerlendirmeler ile toplantıya katkı sağladılar.

Toplantının ilk sunumu *Teleolojik Delilin Tarihsel Gelişimi ve Çağdaş Durum* başlıklı tebliğ ile Cafer Sadık Yaran tarafından yapıldı. Girizgâh kısmında din felsefesinin tarihçesinin *elest bezmine* kadar geri götürülebileceğine değindi. Zira Yaratan’ın oradaki ilk sorusu, “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” sorusudur. Bu soru sistematik bir disiplin olan din felsefesinin temel konularından birini teşkil etmektedir. Yaran, doğal teolojinin meselesi olan Tanrı’nın varlığını gerekçelendirmenin ateizme bir cevap olması açısından da önemli bir uğraş olduğu üzerinde durdu.

---

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi

Yaran, antik çağda Anaxogaras'ın tapınak analojisinden yola çıkarak Tanrı'nın varlığının, bu evrenin kaynağı olduğu şeklinde ileri sürülen argümanın daha sonra diğer Yunan filozoflarında da görüldüğünü belirtti. İslam dünyasına geldiğimizde ise bu delil, Gazali ve İbn Rüşd tarafından kullanılmıştır. Gazali, *el-Hikme fi Mahlûkat* isimli eserinde saray analojisi ile evrendeki düzenin Allah'a işaret ettiğini söylemektedir. İbn Rüşd de *Minhacü'l-Edille* isimli eserde teleolojik delile yer vermektedir.

Ortaçağ Batı felsefesinde ise Agustine'nin ok analojisi ile evrendeki hareketin kaynağı olarak doğaüstü bir güce işaret ettiğini belirten Yaran, St. Thomas Aquinas'ın Tanrı'nın varlığının delilleri olarak sunduğu beş yoldan beşincisinin teleolojik delil olduğunu belirtti.

Yeniçağda ise W. Paley, sanayileşmenin de etkisi ile mekanik bir yapı olan saat üzerinden insan gözü gibi bir yapıyı inceleyerek yaşamın, mahir bir mimar tarafından düzenlendiği fikrini ortaya attı. Paley sonrasında 18. yüzyılın delil açısından bir eleştiri dönemi haline geldiğini anlatan Yaran, David Hume'un analojiye yönelttiği eleştirilerin, delilin yapısında sarsıntıya sebep olduğunu belirtti. Yaran, Darwin ve Darwinci düşünürlerin, evrene köken arayışında evrenin içerisinde kalınarak açıklama yapılabileceği yönünde söylediklerinin doğal teolojii toptan sarstığını belirtti. Kant'ın delile yönlendirdiği eleştirinin ise çok haklı eleştiriler olmadığını ifade etti.

Delilin itibarının sarsıldığı Darwin devrimi ve pozitivism sonrası, Tanrı'nın varlığı fideist bir tavırla savunulmaktaydı. Delili yeniden inşa etme görevini buhranlar döneminin din teoloğu Frederick Robert Tennant üstlendi. 1970'lere geldiğimizde ise analitik din felsefesi geleneği içerisinde yazılar yazan Richard Swinburne isimli din filozofu, bağlı bulunduğu geleneğin kriterleri ile bu meseleyi ele aldı. Bilimsel paradigmanın ve Bayes teoremi gibi matematiksel teorilerin teistlerin elini güçlendirecek veriler sunduğunu dile getiren Swinburne, delilin itibarını yeniden kazanmasında etkili olmuştur. 2004'e geldiğimizde delillerin kendisini götürdüğü yere gittiğini söyleyen ateist Anthony Flew,

Tanrı'nın varlığını kabul ettiğini söylüyordu. Yaran'ın ifadesiyle Kant'tan iki yüzyıl sonra bu olay, delillerin gücünü gösteren bir ifade idi.

Post modern döneme geldiğimizde ise teleolojik delilin daha duygusal bir zemin üzerinden yeni versiyonlarının geliştirilmesi gereğine işaret eden Yaran, *sevgi delili*, *şifa delili*, *lale delili* gibi yeni sayılabilecek bazı denemelerinden bu sunumunda kısaca bahsetti.

Teleolojik Delilin Kelam Perspektifinden Mantıksal Analizi başlıklı sunumu yapan Nazif Muhtaroğlu, bazı kelam metinlerinden yola çıkarak ontolojik, kozmolojik, teleolojik delil şeklindeki kategorizasyonun doğruluğunu kendisine tartışma konusu olarak belirlemişti. Sunumunda analogi temelli teleolojik delil, Akıllı Tasarım gibi kanıtlarla kâinattaki tasarımdan yaratıcıya gitmekle ulaşılan tanrının dinin Tanrı'sı ile aynı Tanrı olup olmadığını kelamcılarının metinleri bağlamında, özellikle de Bakıllanî'nin metinleri üzerinden yapmaya çalıştı. Bakıllanî'nin âlemi cevher, araz ve cisimlerden ibaret gördüğünü ve bu sayılanların tamamının da *hâdis* olduğunu, her hâdisin de bir *muhdise* ihtiyaç duyduğunu, işte bu *muhdisin* de *Kadim Muhdis* olduğunu söyleyen Muhtaroğlu, bu metinleri daha sonradan okuyan Macit Fahri gibi düşünürlerce ani sıçramaların yapıldığını ve bunun nedeninin ise mantık adımlarının takibi yapılmadan kelamcılarının düşüncelerini sonuçlar üzerinden aktarmak olduğunu ifade etti. Muhtaroğlu bunun, delili bir kısır döngü içine düşüreceğini belirtti.

Eş'ari kelamı ve teleolojik delil arasında nasıl bir uyum sağlanabileceğine dair kendisine yöneltilen soruya ise Muhtaroğlu şöyle cevap verdi: "Kudret mümkün olana taalluk eder. İhtisas, farklı imkân durumlarında söz konusu bir seçiciyi gerektiriyor. Farklı şekilde olmaları mümkün oldukları halde, aynı şekilde var oluyorlar. Tüm imkânlar içerisinde bunu seçip böyle yapan biri var. Düzen, imkân kavramıyla oluyor."

İbn Sina'da 'Gaye' Kavramı başlıklı sunumu yapan Hatice Toksöz, teleolojinin, "evreni amaçlar ile araçlar arasında bir çelişki olarak gören sistem, ereklilim, evrendeki gaye ve düzen" şeklindeki tanımıyla sunumuna başladı.

Sunumunu metafizik, fizik, siyaset ve ahlak felsefesinde gaye kavramı üzerine yapan Toksöz, İbn Sina'nın *İlahiyyat* adlı eserinde felsefeyi *ilmü'l-gaye* diye tarif ettiğini belirtti. İbn Sina'ya göre nazari felsefenin gayesi Allah'ı bilmektir. Varlıkta, mükemmel hikmete dayalı yukarıdan aşağıya bir gayelilik vardır. Zorunlu varlık; var ve zorunlu olan, başka sebebe dayanmayan varlık, sebepsiz olan, *el Mebde* Tanrı, *el-Ğıma*'dır. Tanrı'nın gayesi yoktur. Her şeyin gayesi O'dur.

Teleolojik Delil Açısından Antropik İlke başlıklı tebliğine, Levinas'ın "sonsuz tanık olmak ona kanıt getirmekten kolaydır" cümlesini ser-levha ederek başlayan M. Said Kurşunoğlu, insanın evrenle kurduğu ilişkinin zeminine dikkat çekti. Antik dönemde insan, mit üzerinden doğayla iletişime geçmekteydi. Psikolojik unsurların ön planda olduğu bir dönemin ardından bilgelik sevgisi ile evrenle daha rasyonel bir ilişki içerisine giren insan, din ile birlikte Tanrı-insan arasındaki ilişki üzerinde tarihi ilerletmiştir. Vahyin yenilenmediği dönemde ise bilim, felsefe ve dinin yerini almıştır. Ancak yine de antik döneme gönderme yapmadan bilim yapılamamaktadır. Kurşunoğlu, bunun nedeninin insanın kendi doğasına geri dönüşü olup olamayacağını sorgulamaktadır.

İnsan üzerinden varoluşu tanımlayan Heidegger, *Dasein*'da, insanı bir sorun, bulantı olarak tanımlandığı, Buber'in *Ben Sen* ikileminde *varlık*'ın insana eşitlendiği bir dönem var. Bilimin insan fizyolojisinin gizemini ortadan kaldırılması, insan-evren ilişkisinde bilimin belirleyici bir hale dönüşmesine neden oldu. Bu da insan tanımını değiştirdi. 1950'den sonraki dönemde bilim felsefesi yapanlar, evrensel işleyişin zorunlu unsuru olarak insanı sundular. Buna bağlı olarak bu fiziksel sabiteler farklı bir varlık tarafından ölçülse, karbon temelli zeki biyolojik yaşam fikrinin acaba antropik bir yanılısama olma ihtimali de akla gelmeye başladı.

Antropik ilkenin iki şekilde ele alındığını ifade eden Kurşunoğlu'na göre, zayıf antropik ilkenin, insanın evreni açıklayan ilke olduğu düşünülür. Evren, gözlemcisi kendinde olan bir yapı arz etmektedir. Bu ilke, gözlemlerin insana uymasını zorunluluk olarak gören bir yaklaşımdır. Güçlü antropik ilke

ise teleolojik delil tarafından kullanılır. Her şey antropik ilke sayesinde. Evrenin %0,1 oranında yayılması, bu şekilde bir yaşamın mümkün olmaması anlamına gelirdi. Kurşunoğlu bu yaklaşımın, insanın evren dışında evreni ve kendini var edene kanıt bulmak yerine Tanrı'dan gelen ışıkla Tanrı'yı bilmeye kapı araladığını belirtti. Kurşunoğlu sunumunu "insanın var oluşunu teleoloji açıklıyor, ötesi için daha başka şeylere ihtiyaç var, o halde ne yapmalıyız?" şeklinde bir soruyla sonlandırdı.

Koordinasyon toplantısının ikinci gününde ise ilk sunum Aydın Işık tarafından *Yargı Gücünün Eleştirisi'nde Teleoloji Kavramı* başlığı ile yapıldı. Işık, sunumuna Kant'tan alıntıladığı "doğada düzenliliklerden ziyade düzensizlikler insanın daha çok ilgisini çeker" ifadesiyle başladı. Işık, Kant'ın ortaya koyduğu felsefede insanın sınırlılıklarını ön plana çıkardığını, hatta delillere yönelik eleştirinin altında da insanın *theologia archtypa*'yı kavrayamayacak bir yapıda olmasının var olduğunu ifade etti. Kant'a göre teleolojik delili savunanlar; varlık, düzen, varlığın arkasındaki düzen koyucu gibi farklı kavramları bir araya getirerek bir delil inşa etmeye çalışmaktadırlar ve bunda da başarılı olamamışlardır. Tüm deliller şartlı bir cümleyle başlamakta ve varsayımaya dayanmaktadır. Kant'a göre evrene ya da fenomen dünyasına yapılacak değer atfı, duyular üstü alemin, duyular aleminin güdüsü altında tutulma arzusudur. Bu yüzden *numenal* ve *fenomenal* alanın birleştiği insan, öznel kaygılarla evren ve içindekilere bir amaç atfetmektedir. Kant, mekanik düzeyde bir teleolojinin varlığını kabul ederken organik hayatta bir amaçsız amaçlılığın var olduğunu ileri sürmektedir. Bu düşüncesi ile Darwin ve sonrası düşünceyi de etkilemiştir. Kant yargı gücünü, "tikelin tümel içerisinde ifade edilmesidir" şeklinde tanımlamaktadır. Teleolojik delili de tikelden hareketle tümel hakkında hüküm veren bir yapı olmasından ötürü eleştirmektedir. Işık, sunumunu Kiekegaard'dan alıntıladığı evrenin estetik değeri ve insan arasındaki ilişkiye dair bir pasajla bitirdi.

W. Paley'de Telos, Teleoloji ve Teoloji başlıklı sunumu ile Güncel Önkal ise *telos*, teleoloji ve teoloji kavramalarını analiz ederek, klasik analogik teleolojik delilin mevcut bilimsel veriler ışığında yeniden okunmasının imkânı üzerinde

durdu. Bu kavramları ele alırken Paley'i uzlaştırmacı bir unsur olarak kullanan Önkal, natüralizm ve teleoloji tartışmaları çerçevesinde bir sunum yaptı. Önkal, çağdaş bilim anlayışı içerisinde *telos* kavramının önemini yitirdiğini, onun yerini daha çok sonuç ve onun tesir ettiği mekanik düzenin aldığını ifade etti.

Önkal, "*telos* üzerinden yapılan teleoloji ve teoloji tartışmalarının 'doğanın gerçekliği' ile 'gerçekliğin doğası' karşılaştırmasından daha fazlasına işaret ettiğini" belirtti. Hali hazırda yürütülen tartışmanın da "Tanrı'ya değil Tanrısallığa yer bulma çabası olduğuna" vurgu yaparak konuşmasını bu ekinde tamamladı.

Programın son tebliği ise Adem Irmak tarafından sunulan *Frederick Robert Tennant'da Teleolojik Delil* başlıklı sunumdu. Bu tebliğ, teoloji açısından buhranlı yılların yaşandığı bir dönemde ortaya çıkan ve yazdıkları ile teolojiye bir nefes aldırın; o dönemki bilimsel paradigmayı kullanarak felsefi bir teoloji inşa eden Tennant'ın ortaya koyduğu kozmik teleolojik delile dairdi. Sunumuna Türk akademisi tarafından çok az bilinen ve Batı akademisinde de hak ettiği değeri bulamayan Tennant'ın kısa bir biyografisiyle başlayan Irmak, doğal teoloji'nin ele aldığı sorunun; kelamın, din felsefesinin ve dinî felsefenin ortak konusu olduğuna vurgu yaptı. Niçin ve nasıl sorularını birlikte sormanın, din felsefesini empirik bir temel üzerinden yapmanın ön şartı olarak kabul edildiğini vurgulayan Irmak, Tennant'ın bu iki soruya birlikte cevap aramaya çalıştığını ifade etti.

Irmak, 20. yüzyılın başında empirik bir gayretle teizmin tutarlılığını ortaya koyma arzusunda olan Tennant'ı tanımanın, din felsefesi ile uğraşanlar için ne denli önemli olduğunu ifade etti. Tennant'ın kozmik teleoloji dışındaki görüşlerini onun biyografisini sunarken veren Irmak, bu filozofun genel görüşleri hakkında kısa da olsa bilgiler sunmuştur. Filozofun epistemik tavrının bilinmesinin onun metafizik gayretinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacağını ifade eden Irmak, Tennant'ın bilgi felsefesini nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaya çalıştı.

Ontolojik ve kozmolojik temelli Tanrı kanıtlamalarının eski gücünü kaybettiğini düşünen Tennant, kozmik teleolojik delilin teizmin iddialarının daha tutarlı bir şekilde ele alınmasını sağlayacağı düşüncesindedir. Irmak, Tennant'ın şekillendirdiği delilin adımları şöyle sıralar; “i) İnsan zihni ile dış dünya arasındaki uyum; ii) Canlı varlıkların uyumunu esas alan teleolojik deliller; iii) İnorganik çevrenin organik yaşamla uyumu; iv) Güzelliği ve doğanın harikula-deliliğini temel alan estetik deliller; v) İnsanın ahlaki durumunu esas alan ahlak kanıtları.” Beş adımlı yapı bir bütünü teşkil eder. Bunlardan herhangi biri olmazsa kozmik düzenden bahsetmek oldukça zordur. Bu beş adımlı ama bir bütün olan kozmik teleolojik delil, Darwinizm ve teizmin arasında bir ortak nokta bulunabilir mi ve teizmin makullüğü empirik bir yöntemle ispat edilebilir mi sorularına cevap olma gayretindedir.”

Bu sunumların sonunda, sahanın kendi sorunlarının ve yapılabilecek iyileştirmelerin de konuşulduğu bir değerlendirme oturumu yapılmıştır. Değerlendirme oturumunda Cafer Sadık Yaran, Muhsin Akbaş, Aydın Işık, Recep Alpyağıl ilahiyatlardaki yeniden yapılanma ve din felsefesinin yeri, felsefe bölümlerine giden din felsefecileri ve din felsefesinin geleceği, din felsefecileri ve felsefi öz-eleştiri, akademi ve din felsefesi gibi konularda bazı önemli hususlara dikkat çektiler.

